

Kova su „kinų sienos“ mitu

Breaking the Myth of the „Chinese Wall“

Apie Leono Nekrašo disertaciją „„Pafrontė“: Valstybė ir visuomenė Lietuvos pasienyje su Lenkija 1920–1939 m.“ ir jos gynimą / On Leonas Nekrašas' Thesis „„Frontline Area“: State and Society in Lithuania's Borderland with Poland in 1920–1939“

Dominyka Tarvydaitė

Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Naujosios istorijos katedra
El. paštas: dominyka.tarvydaite@if.stud.vu.lt

Saulėtą 2023 m. gegužės 5 d. popietę Universiteto gatve žingsniuojančius praeivius galėjo stebinti iš Istorijos fakulteto kiemelio sklindanti muzika. Tą dieną turėjo vykti ne tik tradicinis IFDI renginių savaitę vainikuojantis Bendruomenės vakaras, bet ir Leono Nekrašo disertacijos „„Pafrontė“: Valstybė ir visuomenė Lietuvos pasienyje su Lenkija 1920–1939 m.“ (darbo vadovas doc. dr. Saulius Kaubrys) gynimas. Kaip pažymėjo dr. Norbertas Černiauskas, disertacijos gynimas per Istorijos fakulteto dienas vyko bene pirmą kartą. Šventinių nuotaikų šis renginys tikrai netemdė, anaiptol, susirinkusiesiems greitai tapo aišku, kad gynimo procedūra praeis sklandžiai ir sėkmingai.

Gynimas pradėtas disertacijos gynimo tarybos pirmininko prof. Zenono Butkaus patvirtinimu, kad disertantas yra įvykdęs visus privalomus reikalavimus ir pateikęs reikiamus dokumentus, todėl liko „paskutinis akordas“. Tada pasisakyti į tribūną profesorius pakvietė ir patį autorių. Šis pristatė pagrindinius disertacijos „apie pasienį, kuris buvo kitoks“, aspektus. L. Nekrašas pradėjo paaiškindamas „pafrontės“ sąvoką – nuo 1920 m. pabaigos nusistovėjusios ir iki Antrojo pasaulinio karo permainingų išlikusios Lietuvos pasienio su pagrindine valstybės priešininke Lenkija teritorija. Pamatine tyrimo teze, leidusia apimti plačią tyrimo problematiką, disertacijos autorius įvardijo tai, kad tarpukario valstybės ir visuomenės demarkacijos linijos nelaikė normalia siena. Toks požiūris prisidėjo prie „pafrontės“ arealo išskirtinumo, pasienio gyventojams susiduriant su savitomis problemomis formavosi specifiniai reiškiniai ir praktikos. Tai didino valstybės ir visuo-

menės susidomėjimą vietos gyventojais, jų tautiniu nusiteikimu. Tyrimo tikslu laikytas siekis „atskleisti valstybės ir visuomenės iššūkius, problemas, charakteringas veiklas ir siekiamybes Lietuvos pasienyje su Lenkija 1920–1939 m.“ Disertantas pažymėjo, kad tyrimui nemažą įtaką padarė tarpdalykinio „sienos studijų“ („border studies“) lauko įdirbis. Remtasi ir nacionalizmo teoretiko Rogerio Brubakerio prieiga.

Siekdamas taupyti susirinkusiųjų laiką L. Nekrašas plačias disertacijos išvadas pamėgino pristatyti glaustai. Autorius išskyrė pagrindinius „pafrontę“ apibrėžiančius dėmenis: „pafrontės“ sąvokos tarpukariu nevienalytiškumą, kaimo vietovių vyravimą, gausesnį lenkų ir lenkakalbių apgyvendinimą rytinėje arealo dalyje, ūkines bei susisiekimo problemas. Vis dėlto atkreiptas dėmesys, kad regionas buvo kontrastingas, o jam bendra buvo išsidėstymas netoli demarkacijos linijos. Pažymėta, kad pasienio konflikto intensyvumą labiausiai veikė politinės aplinkybės. Rekonstravus propagandinį viešojoje retorikoje vyravusį „pafrontės“ pasakojimą, išskirtas jo tikslas – Lietuvos visuomenės suinteresuotumas pasieniu, paskata veikti ir aktyvių asmenų, turėjusių užsiimti kultūrine, visuomenine ir tautinančia veikla pasienio teritorijose, pritraukimas, Vilniaus vadavimo svarbos pagrindimas. Tikėtasi, kad „pafrontėje“ pavyks sukurti valstybiškai, tautiškai ir patriotiškai nusiteikusį sluoksnį, bus įvykdyta sulenkėjusių vietinių lituanizacija. Nustatyta, kad konkrečios lituanizacijos programos nebūta, viskas daug priklausė nuo vietos veikėjų veiklumo. Lietuviniame procese didžiulė svarba teikta mokyklai, atsakomybė sieta su mokytojais. Visuomeninėms organizacijoms geriau sekėsi telkti lietuvius nei norima linkme veikti nutautėjusius asmenis. Pasienio ekskursijų praktikos pristatytos kaip tautinė misija ir piligrimystė. Trečiojoje darbo dalyje norėta paprieštarauti „kinų sienos“ mitui. Pažymėta, kad judėjimas per demarkacijos liniją, nors ir riboto masto, buvo nuolatinis. Išskirtine grupe laikyti atskirtų ūkių savininkai ir darbininkai, kuriems dėl ūkio darbų buvo sudarytos sąlygos pereiti demarkacijos liniją. Nelegalios linijos perėjimo praktikos grįstos piniginiiais interesais ir siekiu palaikyti ryšius su artimaisiais. Nuotaikingomis skaidrėmis praturtintas darbo pristatymas neprailgo, disertantui atsakingai laikantis pasisakymui skirto laiko limitu.

Pasibaigus tyrimo pristatymui progą pasisakyti gavo disertacijos gynimo taryba (ją sudarė pirmininkas prof. dr. Zenonas Butkus, dr. Norbertas Černiauskas, doc. dr. Vytautas Jokubauskas, dr. Dangiras Mačiulis, dr. Vitalija Stravinskienė). Pirmasis kalbėjęs dr. N. Černiauskas negailėjo pagiriamųjų žodžių. Išskirtas tvirtas teorinis pagrindas, išsamiai apsibrėžtos sąvokos, įkontekstinimui panaudota nemažai dokumentinių ištraukų. Recenzentas pažymėjo ir darbe užčiuoptą „realią pasienio čiabuvių kasdienybę“. Tiesa, nors disertacija pavadinta tvirta, tačiau turėta ir pastabų. Suabejota darbe vartojamo „lietuviškojo nacionalizmo aktyvistų“ termino aiškumu, klausta, ar įmanoma nustatyti konkretintą ideologiją. Į klausimus dėl ideologijos kryptingumo ir ją kūrusių asmenybių L. Nekrašas atsakė išskirdamas bendro pasaulėvaizdžio, lietuviškojo nacionalizmo išryškėjimą skaitytuose šaltiniuose. Autoriaus nuomone, svarbesnės buvo ne asmenybės ar organizacijos, o situacijos, aplinkybių, kultūrinio fono visuma. Atsakyti, kiek ideologija kurta kryptingai, o kiek tai buvo savieiga, tikrai neįmanoma. Disertantui linkėta daugiau drąsos tekste atsisakant akademinų mandagybių, o prie šio darbo recenzentas tikėjosi dar kartą grįžti, jam įgavus monografijos pavidalą.

Nedaugžodžiavęs doc. dr. V. Jokubauskas iš karto pasisakė balsuosiąs už ir šiandien atliksiantis „gerojo policininko“ vaidmenį. L. Nekrašas recenzento girtas už teksto stiliaus ir kalbos tvarkingumą. Reikšmingu pliusu įvardyta tinkama darbo apimtis, kuria „išlaikoma pagarba skaitytojui“. Patarta dalį informacijos perkelti į lenteles, esą taip būtų ne tik patogiau skaitytojui, bet ir atsivertų galimybės palyginti. Daugiau vizualiosios medžiagos, tokios kaip lentelės ar žemėlapiai, disertantui siūlė ir dr. V. Stravinskienė. Ji taip pat, nors ir atkreipusi susirinkusiųjų dėmesį į nuorodų darbe gausą (1 742), pasiūlė naudoti daugiau statistinės medžiagos, parapiinių dokumentų. Atsakydamas į pastabas L. Nekrašas pripažino, kad detalesnė statistinė analizė darbą praturtintų, tačiau pats nesantis didelis lentelių gerbėjas, o pirmenybę veikia teikia tyrinėtojo šaltinių pajautai.

Pagal išankstinį susitarimą su kolega V. Jokubausku „blogojo policininko“ vaidmenį turėjęs prisiimti dr. D. Mačiulis pripažino, kad jam nepavyks atlikti šio vaidmens. Recenzentas turėjo vieną rimtesnį priekaištą – atsisakymą naudoti lenkišką medžiagą. Ši pastaba kartojosi kone visų tarybos narių pasisakymuose. D. Mačiulio neįtikino autorius logika, kad „pafrontė“ – Lietuvos vidaus reikalas, todėl lenkiški šaltiniai nepraturtintų darbo. Lenkiškų šaltinių medžiaga, D. Mačiulio nuomone, galėjo autoriui atverti kitas perspektyvas, tačiau tai nesumenkino tyrime pasiektų rezultatų. Recenzentas išsakė ir, manytina, disertanto širdžiai mielą komplimentą – tai viena geriausių jo skaitytų disertacijų apie tarpukario Lietuvą.

Tarybos narių pasisakymų seriją uždarė prof. Z. Butkus, teigęs, kad galėta pasinaudoti bent lenkiška periodika, kurios „pertekusios Lietuvos bibliotekos“. Atsakydamas į tarybos narių komentarus disertantas patikino, kad lenkiškų šaltinių nepanaudojimo faktą nulėmė ne tingumas ar gudravimas, o nepakankamas lenkų kalbos išmanymas bei laiko sąnaudos ir vylėsi, kad atskleisti tyrimo esmei nagrinėtos šaltinių bazės pakako. Profesorius svarstė, kad regioną būtų pravartu palyginti su Latvijos pasieniu. L. Nekrašas, atsakydamas į šį pastebėjimą, išsidavė parengęs keliasdešimt disertacijos puslapių, kurie liko stalčiuje. Prof. Z. Butkus šmaikščiai pasiūlė juos atnešti.

Disertantui baigus atsakinėti į tarybos narių ir auditorijos klausimus, pasisakyti pakviestas darbo vadovas doc. dr. S. Kaubrys. Jis auditoriją nustebino skambiu poetišku žodžiu, kurį užbaigė sėkmės palinkėjimu L. Nekrašui. Po šio pasisakymo atėjo metas balsuoti gynimo tarybai. Justi įtampos belaukiant verdikto, rodos, neteko. Palaikydama spartų gynimo procedūros tempą, komisija netruko sugrįžti. Tarybos pirmininkui teliko paskelbti, kad Leonui Nekrašui suteikiamas humanitarinių mokslų daktaro laipsnis. Nuaidėjus plojimams, gynimas baigtas naujai paskelbto daktaro padėkos kalba ir nuotraukomis atminčiai. IFDI istorija pažymėta „kinų sienos“ įveika.